

Микола ГОЛОВКО

**РОЗВИТОК ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИХ ТА МЕТОДИЧНИХ
ЗАСАД ДЕРЖАВНОГО СТАНДАРТУ ШКІЛЬНОЇ ФІЗИЧНОЇ ОСВІТИ**

У статті аналізуються основні етапи створення та реалізації стандарту шкільної фізичної освіти. Вивчається розвиток концептуальних підходів, що визначають структуру та функції стандарту.

The basic stages of creation and realization of standard of school physical education are analysed in the article. Development of conceptual approaches which determine a structure and functions of standard is studied.

Тенденції розвитку сучасної загальної середньої освіти визначають її спрямованість на забезпечення всебічного гармонійного розвитку особистості, що досягається створенням умов для активної пізнавальної діяльності учнів, свідомого вибору орієнтирів навчальної та майбутньої професійної діяльності. Це, в свою чергу, потребує реалізації в освітній практиці новітніх педагогічних концепцій, технологій та методів організації навчально-виховного процесу. Створюються навчальні заклади різних типів, впроваджуються концепції диференційованого, профільного навчання, діяльнісний, особистісно орієнтований та компетентнісний підходи. З метою максимального досягнення освітніх цілей об'єктивно необхідною є варіативність навчальних планів та програм, навчально-методичного забезпечення. Разом з тим, у цьому розмаїтті інваріантом залишається головне завдання середньої школи незалежно від типу та профілю – забезпечення досягнення обов'язкового рівня результатів навчання, достатнього для реалізації суспільно-орієнтованих освітніх цілей. Тому на етапі реформування та розбудови загальноосвітньої школи проблема створення стандартів загальної середньої освіти, які визначають зміст навчання та вимоги щодо загальнообов'язкового рівня його засвоєння, набуває особливо важливого значення.

Посилення уваги до науково-природничої підготовки випускника загальноосвітньої школи як основи його гармонійного співіснування з природою та соціумом, потребує удосконаленням структури та змісту шкільного курсу фізики, методів та форм навчання фізики, а механізми унормування цього процесу визначає стандарт шкільної фізичної освіти.

Основою для створення Державного стандарту шкільної фізичної освіти стали тривалі наукові пошуки відомих фахівців у галузі дидактики фізики. У роботах П.С.Атаанчука, О.І.Бугайова [1-4], Л.Ю.Благодаренко [5], С.У.Гончаренка [6-7], Є.В.Коршака [7-8], Д.Я.Костюкевича [9], О.І.Ляшенка [10], М.І.Садового [3], В.Ф.Савченка, О.В.Сергеева [11], М.І.Шута розвинуто питання концептуальних підходів до побудови стандарту шкільної фізичної освіти, його структури та функцій, механізмів реалізації в практиці загальноосвітньої школи.

Оскільки стандарт шкільної фізичної освіти є динамічною системою, що постійно розвивається і потребує оновлення, то важливого значення набуває дослідження генези його теоретико-методологічних та методичних засад з метою узагальнення особливостей цього процесу та визначення подальших напрямів його розвитку.

Тому в статті ставиться завдання визначити основні етапи створення стандарту шкільної фізичної освіти, проаналізувати розвиток дидактичних підходів, що складають його основу, основних функціональних механізмів.

На державному рівні стандартизації освітнього процесу активізувалася з прийняттям Закону України «Про освіту» (1991 рік) та «Концепції середньої загальноосвітньої школи України» (1992 рік). Наукове обґрунтування необхідності створення Державного стандарту фізичної освіти окреслено в концепції неперервної фізичної освіти у навчальних закладах України (автори проекту О.І.Бугайов, В.М.Андронов, О.І.Ляшенко, 1993 рік). Розроблення стандартів фізичної освіти визначається одним із найбільш важливих завдань у контексті досягнення цілей та формування системи неперервної фізичної освіти. Вперше у вітчизняній дидактиці фізики на теоретико-методологічному

рівні ставиться питання щодо структури та основних функцій Державного стандарту фізичної освіти. Його основними елементами, взаємопов'язаними за ступенями навчання, узгодженими між собою та взаємодоповнюючими, визначаються базовий інваріантний рівень подання навчального матеріалу, вимоги до рівня обов'язкової підготовки учнів та студентів, системи вимірників (завдань, тестів) та правил їх застосування [2].

Передумовою розвитку питання побудови стандарту фізичної освіти були ґрунтовні дослідження проблеми диференційованого навчання в загальноосвітній школі, виконанні провідними фахівцями з методик навчання шкільних предметів у розрізі тематики наукової роботи АПН СРСР наприкінці 1980-х років. Вітчизняні науковці під керівництвом професора О.І.Бугайова теоретично обґрунтували та експериментально апробували системи диференційованого навчання фізики в середній загальноосвітній школі. Диференційоване навчання забезпечувало можливість множинності та варіативності індивідуальних шляхів досягнення суспільно погоджених цілей навчання фізики.

Реформування загальної середньої освіти на початку 1990-х років, основні напрями якого були визначені в Законі «Про освіту» та конкретизовані в «Концепції середньої загальноосвітньої школи в Україні», передбачало структурно-організаційні зміни системи шкільної освіти. При цьому в освітній системі України склалася досить цікава ситуація, коли розвиток шкільної практики випереджав її теоретико-дидактичне обґрунтування. Активно запроваджуються навчально-виховні заклади нового типу. Створюються гуманітарні та природничо-математичні ліцеї та гімназії, організовуються в загальноосвітніх школах профільні класи. До середини 1990-х років ці процеси набули досить широких масштабів.

В 1996 році провідні вітчизняні дидакти С.У.Гончаренко, О.І.Ляшенко, Ю.І.Мальований, О.Я.Савченко розробляють концептуальні основи Державного стандарту загальної середньої освіти. Державний стандарт визначається як нормативний документ, який має відображати суспільний

ідеал та реальні можливості його досягнення, забезпечує практичну реалізацію політики держави в освітній галузі. В першу чергу, він мав стати унормованою системою показників про освіченість, визначати базовий зміст загальної середньої освіти та характеристики обов'язкового рівня його засвоєння кожним учнем.

Запропонована структура державного стандарту загальної середньої освіти орієнтувалася на забезпечення практичної реалізації основних освітніх цілей. Вона включала базовий навчальний план середньої школи, освітні стандарти галузей знань (навчальних предметів), державні гарантії одержання середньої освіти, державні вимоги до мінімального рівня засвоєння змісту загальної середньої освіти за ступенями. Розроблення концептуальних засад Державного стандарту загальної середньої освіти мало велике значення не тільки в теоретичному аспекті. Визначення основних принципів реформування системи освіти спонукало наукову рефлексію часткових дидактик у перегляді та визначенні основних пріоритетів розвитку та практичних шляхів їх реалізації.

В роботах з дидактики фізики цього періоду чітко означається поняття стандарту, як характеристики змісту шкільного курсу фізики, який становить обов'язковий мінімум знань, умінь і навичок, та системи вимог до них, що визначають цей обов'язковий для досягнення кожним учнем рівень його засвоєння; основні функції освітнього стандарту з фізики у забезпеченні досягнення загальноосвітніх та конкретнопредметних цілей навчання фізики; ідея змістово-методичних ліній в структурі стандарту; структурно-цільовий підхід у розробленні стандарту фізичної освіти (О.І.Бугайов) [4].

Актуалізується питання розроблення тестових систем, як одного із засобів реалізації функцій Державного стандарту фізичної освіти (Є.В.Коршак, А.Л.Стеблицький) [8]. Досвід створення перших тестових завдань для оцінювання навчальних досягнень з фізики учнів масової школи (1993 р., Бугайов О.І., Коваль В.С., Коршак Є.В., Шапіро А.І.) показав неможливість повноцінної реалізації підсумкового оцінювання за допомогою

тестів без попереднього визначення загальнообов'язкових рівнів результатів навчальної діяльності, тобто, без розроблення стандартів фізичної освіти.

Пропонувалися модульна побудова стандарту фізичної освіти, визначення рівнів засвоєння учнями навчального матеріалу, що входить до стандарту через його зміст (Д.Я.Костюкевич, В.В.Смолянець) [9].

Обґрунтовуються психолого-педагогічні чинники реалізації стандартів фізичної освіти в загальноосвітніх навчальних закладах нового типу, пріоритетність оціночної функції стандарту фізичної освіти, ефективність реалізації якої забезпечується конкретністю і чіткістю змісту, можливістю використання для кількісної і якісної оцінки контрольованих об'єктів. Аналізуються об'єктивні передумови необхідності розроблення стандартів фізичної освіти, зокрема, активний розвиток загальноосвітніх початкових закладів нових типів – ліцеїв, гімназій, навчально-виховних комплексів, шкіл з поглибленим вивченням окремих предметів, що, в свою чергу, зумовлювало необхідність обмеження різноманітності об'єктів педагогічних систем певного класу з метою виключення істотних відхилень у їх властивостях (О.В.Сергеев) [11]. Наголошується на необхідності стандартизації змісту освіти в вищій педагогічній школі в умовах стандартизації фізичної освіти в загальноосвітній школі (В.Ф.Савченко).

Подальші пошуки шляхів розв'язання питань щодо структури та функцій Державного стандарту шкільної фізичної освіти проводилися вітчизняними дидактами фізики у напрямках обґрунтування системи основних змістових параметрів, які визначають норми освіченості випускника загальноосвітньої школи, розроблення вимог до обов'язкового для всіх учнів загальноосвітнього мінімуму; розвивається ідея стандарту фізичної освіти як «моделі особистості», що визначає рівень обов'язкових результатів, посилює для всіх учнів, та забезпечує подальший розвиток особистості через досягнення вищих рівнів навчання фізики (О.І.Бугайов, М.І.Садовий) [3]; проектування стандарту шкільної фізичної освіти як нормативного документу, який визначає вимоги до змісту шкільного курсу фізики як

загальноосвітнього навчального предмету у вигляді рівня подання навчального матеріалу учням та рівня обов'язкового засвоєння школярами змісту навчання (С.У.Гончаренко) [6]; визначення концептуальних засад навчання фізики, які відповідають світовим тенденціям розвитку фізичної освіти в середній школі, мають реалізовуватися Державним стандартом шкільної фізичної освіти і забезпечують методологічну переорієнтацію освітніх систем з інформативних аспектів навчання на розвиток особистості учня, гуманітаризацію фізичної освіти (О.І.Ляшенко) [10].

Значні здобутки у теоретичній та практичній площині дали можливість створити проект стандарту шкільної фізичної освіти в 1997 році (О.Бугайов, В.Волков, С.У.Гончаренко, Є.Коршак, І.Юрчук). Хоча до остаточного варіанту державного стандарту фізичної освіти вітчизняна дидактика працюватиме ще майже сім років, цей етап був особливо важливим. В цілому визначено структуру стандарту, як нормативного документу, вимоги до змісту шкільного курсу фізики як загальноосвітнього навчального предмета за рівнями подання навчального матеріалу, обсягу навчального навантаження, рівнів обов'язкового засвоєння учнями загальноосвітньої школи змісту у вигляді вимог до знань, умінь, навичок, рівня розвитку фізичного мислення, сформованості у свідомості учнів фізичної картини навколишнього світу, зразків завдань, стандартизованих засобів контролю засвоєння навчального матеріалу відповідно до сформульованих у стандарті вимог [7].

Вагомим кроком у розвитку вітчизняної дидактики фізики та шкільної фізичної освіти стало створення в 1996 році диференційованих навчальних програм з фізики для загальноосвітньої школи. Разом з цим, нові навчальні програми не могли повноцінно вирішити проблеми рівневої і профільної диференціації в межах діючої системи загальної середньої освіти.

На нашу думку, саме цим була зумовлена тенденція на початковому етапі створення стандарту шкільної фізичної освіти домінування серед його функцій регулювання механізмів диференціації навчання, пропозиції створення варіантів стандартів для різних типів навчальних закладів. Це, в

свою чергу, створювало умови для перетворення стандарту фізичної освіти у громіздку конструкцію деталізованих конкретних механізмів управління навчальним процесом, що за завданнями і функціями більше наближалось б до навчальної програми, ніж до вихідного еталону, використання якого мало стати основою розбудови та розвитку шкільної фізичної освіти.

Очевидно, проблема розроблення дієвого стандарту була тісно пов'язана із принциповою реформою загальної середньої освіти. Інноваційні процеси в освітній галузі вимагали зміни не лише методів та організаційних форм навчання в середній школі, а її розбудову на нових концептуальних засадах.

У 2001 році відомий вчений-методист професор О.І.Бугайов запропонував Концепцію фізичної освіти у 12-річній загальноосвітній школі, у якій були викладені загальні підходи та теоретичні положення методологічного характеру, що в подальшому стали основою розроблення вихідних засад навчання фізики в профільній школі. Стверджується ідея побудови в середній загальноосвітній школі двоконцентричного курсу фізики, який складається із логічно завершеного базового курсу фізики в основній школі та систематичного курсу фізики в старшій школі [1].

Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти (Постанова Кабінету Міністрів України від 14 січня 2004 року № 24) визначив вимоги до освіченості учнів і випускників основної та старшої школи, а також гарантії держави у її досягненні. Фізика, як обов'язковий предмет, увійшла до освітньої галузі «Природознавство». Розроблення фізичної компоненти цієї освітньої галузі стало результатом багаторічної наполегливої та копіткої роботи провідних дидактів фізики О.І.Бугайова, С.У.Гончаренка, Є.В.Коршака, О.І.Ляшенка, М.Т.Мартинюка, М.І.Шута. Була реалізована дидактична ідея представлення змісту навчання фізики в основній і старшій школі основними змістовими лініями: речовина і поле, рух і взаємодія, закони і закономірності фізики, фізичні методи наукового пізнання, роль фізичних знань в житті людини та суспільному розвитку. Реалізація цих змістових ліній на різних ступенях загальноосвітньої школи мала забезпечуватися шкільним

курсом фізики, який складається з двох органічно поєднаних та, з іншого боку, логічно завершених концентрів.

Державний стандарт визначив вимоги до рівня опанування базового курсу фізики та курсу фізики старшої школи. Забезпечив практичну реалізацію змісту освітньої галузі «Природознавство» на принципах науковості, наступності та систематичності, що дало можливість вибудувати логічну структуру шкільного курсу фізики. Основним завданням базового курсу фізики основної школи було ознайомлення учнів з окресленим колом фізичних явищ та процесів, що склали цілісні уявлення про природу та фундаментальність фізичних знань, їх роль в науці та техніці. Важливого значення надається ознайомленню з якісними характеристиками фізичних явищ, з одного боку, та формуванню умінь використовувати отримані знання для розв'язування практичних задач з іншого. В межах основних змістових ліній в основній та старшій школі елементи змісту навчання не дублюються, а розширюються та поглиблюються. Стандартом це передбачено не тільки через посилення змістової частини, а й через якісне удосконалення вимог до рівня обов'язкових результатів.

Впродовж 2005-2007 років завершилася розробка структури і змісту навчання фізики базового курсу основної та старшої школи. В 2009–2011 роках було розроблено дидактичне забезпечення навчання фізики в старшій профільній школі. Запровадження Державного стандарту шкільної фізичної освіти та його реалізація в навчальних програмах та навчально-методичному забезпеченні показало необхідність подальших ґрунтовних теоретико-методологічних та методичних досліджень. Узагальненням наукових пошуків подальшої стратегії розбудови Державного стандарту шкільної фізичної освіти та механізмів його практичної реалізації стала докторська дисертація Л.Ю.Благодаренко, в якій автором розроблено теоретико-методичні засади реалізації фізичного компонента Державного стандарту базової середньої освіти [5].

Практичні результати запровадження стандарту шкільної фізичної освіти та сучасні наукові дослідження проблеми стандартизації освітньої галузі стали основою для вироблення концепції нової редакції стандарту шкільної фізичної освіти (Постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 року). В ньому реалізовано особистісно зорієнтований, компетентнісний і діяльнісний підходи, які відображені в результативних складових змісту базової і повної загальної середньої освіти. Розвинуто та конкретизовано ідею формування ключових та предметних компетентностей, започатковану в Державному стандарті 2004 року.

Основними завданнями освітньої галузі «Природознавства», до якої входить фізичний компонент, визначено формування в учнів природничо-наукової компетентності як базової, та відповідних предметних компетентностей, як обов'язкової складової загальної культури особистості і розвитку її творчого потенціалу. Фізичний компонент забезпечує формування усвідомлення учнями основ фізичної науки, наукового світогляду і стилю мислення, засвоєння ними основних фізичних понять і законів, формування розвинутих навичок експериментальної діяльності, умінь оцінювати роль фізичних знань у житті людини і суспільному розвитку.

Центр ваги у визначені державних вимог до рівня загальноосвітньої підготовки учнів з фізики зміщено від конкретизації елементів змісту шкільного курсу фізики до предметних компетентностей, які мають формуватися в процесі його опанування. Змістові лінії визначають основні напрямні навчально-пізнавальної діяльності, а функцію конкретизації елементів змісту перенесено на навчальні програми. Згідно нового стандарту розроблено проект навчальної програми з фізики для основної школи, яка проходить апробацію та обговорення.

Аналіз теоретичних і практичних аспектів розроблення стандарту шкільної фізичної освіти дає можливість зробити висновок щодо об'єктивного характеру цього творчого процесу, його зумовленості як зовнішніми процесами реформування освітньої галузі в цілому, так і внутрішніми

чинниками розвитку дидактики фізики. Державний стандарт шкільної фізичної освіти синтезує в собі необхідні та достатні умови реалізації основних цілей і завдань шкільного курсу фізики та його дидактичного забезпечення для конкретного етапу розвитку загальноосвітньої школи. З одного боку, він є результатом новітніх теоретико-методологічних досліджень, узагальнень практики навчання фізики в сучасній школі, а з іншого, визначає та стимулює їх подальший розвиток.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бугайов О. І. Концепція фізичної освіти у 12-річній загальноосвітній школі // Фізика та астрономія в школі. – 2001. – № 6. – С. 6–13.
2. Бугайов О.І., Андронов В.М., Ляшенко О.І. Концепції неперервної фізичної освіти у навчальних закладах України. – К.: Ін-тут сист. досл., 1993. – 28 с.
3. Бугайов О.І., Садовий М.І. Про розробку стандарту фізичної освіти // Стандарти фізичної освіти в Україні: технологічні аспекти управління навчально-пізнавальною діяльністю (науково-методичний збірник). – Кам'янець-Подільський, 1997. – С. 12.
4. Бугайов О.І. Стандарт шкільної фізичної освіти та способи його розробки // Стандарти фізичної освіти в середній школі України. Матеріали науково-методичної конференції; м. Чернігів; 27–28 червня 1996 р. – Чернігів, 1996. – С. 12–14.
5. Благодаренко Л.Ю. Теоретико-методичні засади навчання фізики в основній школі: монографія / Л.Ю.Благодаренко. – К.: Вид.-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2011. – 427 с.
6. Гончаренко С.У. Стандарти шкільної фізичної освіти // Стандарти фізичної освіти в Україні: технологічні аспекти управління начально-пізнавальною діяльністю (науково-методичний збірник). – Кам'янець-Подільський, 1997. – С. 18.

7. Гончаренко С., Волков В., Коршак Є., Юрчук І. Стандарт шкільної фізичної освіти // Фізика та астрономія в школі. – 1997. – № 2. – С. 2–8.

8. Коршак Є.В., Стеблецький А.Л. Тестування як один із засобів реалізації стандартів освіти з фізики // Стандарти фізичної освіти в середній школі України. Матеріали науково-методичної конференції; м. Чернігів; 27–28 червня 1996 р. – Чернігів, 1996. – С. 40–42.

9. Костюкевич Д.Я., Смолянець В.В. Про стандарти фізичної освіти в Україні // Стандарти фізичної освіти в середній школі України. Матеріали науково-методичної конференції; м. Чернігів; 27–28 червня 1996 р. – Чернігів, 1996. – С. 44–45.

10. Ляшенко О.І. Зміст фізичної освіти в контексті світових тенденцій розвитку освітніх систем // Стандарти фізичної освіти в Україні: технологічні аспекти управління навчально-пізнавальною діяльністю (науково-методичний збірник). – Кам'янець-Подільський, 1997. – С. 39–40.

11. Сергєєв О.В. Психолого-педагогічні фактори реалізації стандартів фізичної освіти в середніх школах нового типу // Стандарти фізичної освіти в середній школі України. Матеріали науково-методичної конференції; м. Чернігів; 27–28 червня 1996 р. – Чернігів, 1996. – С. 73–76.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Головко Микола Васильович – кандидат педагогічних наук, доцент, провідний науковий співробітник Інституту педагогіки НАПН України.

Наукові інтереси: проблеми історії дидактики фізики.